

ФОНЕТИЧНИЙ ПОВТОР У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ КІНЦЯ XX - ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

У статті проаналізовано основні типологічні різновиди фонетичного повтору. Зокрема простежено функційний потенціал і стилістичне навантаження алітерацій, анаграми, асонансу, метафонії, рими в поетичному мовленні кінця XX- початку XXI століття.

Ключові слова: фонетичний повтор, алітерація, анаграма, асонанс, метафонія, рима.

Стрімкий розвиток лінгвістики тексту спричинив численні дослідження специфіки організації художнього твору, текстотвірних категорій, визначальних засобів, що беруть участь у його побудові, тощо. Саме до таких одиниць належить повтор, постаючи важливою текстотвірною категорією із вираженням структурно-стилістичним і функційним навантаженням. Ітерації беруть участь у продукуванні сучасного поетичного тексту і потребують ґрунтовного комплексного дослідження, у якому синтезовано виявляються літературознавство і лінгвістика. Така сфера філологічних студій розпочиналася як герменевтика – тлумачення спочатку біблійних, а надалі й інших давніх текстів. У наш час ця галузь відома як Новий критицизм («New criticism») у США та Практичний критицизм («Practical criticism») в Англії [7, с. 439].

Аналіз останніх наукових розвідок із проблем повтору свідчить, що вивчення ітерацій переважно зосереджується в межах структурно-стилістичних і функційних досліджень. У душі сучасної міждисциплінарної антропоцентричної парадигми акцент робиться на мовну особистість та мову як найважливіший її складник, на інтеграцію лінгвістичного, когнітивного та психологічного світогляду мовної особистості, на врахування актуально неусвідомлюваних людиною суто фізичних параметрів тексту, на пояснення мовної форми її функціями [9, с. 255].

Відомий психолог Л. С. Виготський зауважував, що мистецтво починається там, де починається форма [3, с. 55]. Спираючись на це твердження, С. Є. Балашова зазначає, що усвідомлення принципу, яким керувався автор у виборі тієї чи іншої фігури мовлення, постає найважливішим засобом усвідомлення смислу твору [1, с. 3].

Безперечно, повтор потребує комплексного підходу щодо його вивчення, важливим постає врахування структурно-стилістичного, семантичного, психолінгвістичного, лінійного критеріїв, дослідження специфіки мовного вираження, точності відтворювання мовних одиниць, експліцитності тощо.

Метою пропонованої статті постає з'ясування функційного потенціалу і стилістичного навантаження фонетичного повтору в поетичному мовленні кінця XX – початку XXI століття, що зумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

простежити типологічні різновиди фонетичного повтору;

виявити функційний і стилістичний потенціал таких одиниць у сучасному поетичному мовленні.

Поza сумнівом, поезія первісно створювалася для сприйняття слухом, тому вияв фонетичного повтору найяскравіше простежується не стільки візуально, скільки в живому інтонаційному звучанні.

В. Домбровський пропонує виділяти такі різновиди фонетичного повтору: алітерація, асонація, рима, паронимазія, анномінація, поліптит, ониматопея (звуконаслідування), музика поетичного слова [6, с. 102]. На нашу думку, коректніше буде не виокремлювати анномінацію (контактне вживання звуково подібних слів того самого кореня в різних видах і формах), поліптит (повторення слова в різних граматичних формах), ониматопею (повтор слів, що своїми звуками нагадують і наслідують різні звуки природи), музику поетичного слова (особлива гармонія вірша, створена мелодійним поєднанням фонетичних фігур) у межах фонетичного повтору, оскільки перші два різновиди дублюють дериваційний, парадигматичний повтор, а останні більше стосуються функційних особливостей алітерації чи асонансу.

З. П. Куликова у межах фонетичного повтору виокремлює алітерацію, асонанс, артикуляційно-асоціативний повтор, в основі якого лежить невимушений фонетично мотивований зв'язок між фонемами слова та звуковою ознакою денотата (наприклад, використання повтору звуку [у] для передачі жіночого плачу) тощо [8, с. 3]. Можливо, артикуляційно-асоціативний повтор не потребує виділення в окремий тип, оскільки його можна кваліфікувати як різновид асонансу, уживаний із певною комунікативною функцією в тексті.

Проаналізувавши сучасні лінгвістичні дослідження, вважаємо за доцільне розширити типологію фонетичного повтору, зарахувавши до його складу анаграму й метафонію. «Анаграма (від грецького ана — пере- і грамма — буква) — стилістична фігура, представлена графічним шифруванням слова шляхом перестановки букв, складів, зворотного прочитання» [10, с. 25]. Метафонію, слідом за Г. В. Векшиним, розуміємо як звукову асоціацію окремих інвертованих і частково або повністю гетероритмічних звукових груп, що об'єднуються навколо спільної складотвірної вершини — голосного, що може варіюватися. Одиниці мовного ланцюга тексту, що діють у такому режимі і репрезентують одночасно звукову й складову єдність (може нечітко збігатися із межами вимовлюваного складу), дослідник пропонує називати фоносилабемами [2, с. 230]. Різниця між анаграмою і метафонією полягає в тому, що перша служить для творення нового слова, а остання створює відношення комбінаторного й акцентного варіювання у звуковому потоці.

Отже, пропонуємо виокремлювати такі основні типологічні різновиди фонетичного повтору: алітерація, анаграма, асонанс, метафонія, рима.

Простежимо вияв та специфіку функціонування **алітерації** («фонетична стилістична фігура, звукова організація мовлення шляхом повторення однотипних приголосних чи їхніх сполук, тобто підвищення їхньої частотності на певному відрізку тексту порівняно із середньою мовленнєвою» [10, с. 24]) у поетичному мовленні кінця XX — початку XXI століття. Найчастіше введення алітерації постає засобом виділення та поєднання найважливіших слів у певній строфі або й у межах цілого твору: *Диво / Прийшло у світ. // І світ спасений / Сяє. // Св'ято. // Св'яте Різдво. //*

(Поліна Михайленко «Різдво»). Свідоме накопичення певного консонантного звуку нерідко вживається з «навмисним згущенням», що робить його помітним, структурно активним: *І жаско так скрегоче час, / І з часом тану я навізаєм. // Невчасно так, але – почавсь. // Почався – а часу немає. //* (Павло Вольвач «Не пишеться. Душа пуста...»). Рядки поезії Поліни Михайленко «Час ЧАЕС» шляхом введення повтору звуку [ч] закликають зупинитися, задуматися над незворотніми наслідками катастрофи: *Час вмирати. // Бо на світі немає чудес. // Час ЧАЕС. //* (Поліна Михайленко «Час ЧАЕС»). Нерідко лінійна алітерація (де алітеруються звуки того самого рядка) поєднується з вертикальною (наскрізною алітерацією в кількох рядках): *...я, єсм, сий, / сущий, самодатний, самотворний Яго. //* (Ігор Бондар-Терещенко «Бризки шампанської (Танго)»); *...чомусь ви́роби ви́ривали щосерединне ви́важення кримінальне во́лання / спі́в у останності́ і вухатості́ ворон. //* (Андрій Підпалый «Крейдяні написи») тощо.

У процесі породження художнього тексту (дійсність – письменник – образ – текст – читач) поверхнева структура його співвідноситься з глибинною структурою. Поверхневий рівень тексту, тобто його мовне оформлення, підпорядковується цілісній єдності тексту, але мовна форма також є актуалізатором глибинної структури. Доречно буде в цьому спектрі простежити специфіку функціонування **анаграм** як різновиду фонетичного повтору, варто також звернути увагу на візуалізацію поетичних рядків, репрезентовану використанням лише великих літер: *КУЧМА КУЧМА ТИ МАКУЧ / ТИ МАКУЧІ ТИ КАМУЧ / ТИ ПАЛАСИ МОВ КУМАЧ / ПАМ'ЯТАСИ ПРО МУКАЧ / МИ Ж НАНЮХАЛИСЬ МАЧКУ / І НАСЛУХАЛИСЬ ЧАМКУ / КУМ-КУМ-КУМ І ЧА-ЧА-ЧА / ТИ НАМ ЧУМКА І КУМЧА / ВСІМ ПІДЛЕГЛИМ ТИ МА-ЧУК / ТА ПРИ ВЛАДІ ТИ ЧАМУК? // ЯКБИ ТИ НЕ БУВ МУЧАК / В КРИМ БИ З'ЇХАВ, ЯК ЧУМАК //* (Олександр Ірванець «КУЧМА КУЧМА ТИ МАКУЧ...???»). Наведений вірш зі збірки поезій «Прембули й тексти» (книжка політичних сатир, створених О. Ірванцем, містить у собі відгуки на майже всі значущі суспільні події в житті України з листопада 2003 р. і по весну 2005 р.) репрезентує низку натяків на вияви «кучмізму»: «палаєш, мов кумач» – вказівка на походження Кучми з «червоних директорів», «пам'ятаєш про Мукач» – передвиборчий скандал із фальсифікаціями і тиском в Мукачеві, «ми нанюхались мачку» – влучна характеристика «застою» у країні початку нового тисячоліття тощо. Отже, маємо яскравий приклад фонетичного повтору, вживаного з метою підсилення сатиричної настанови поета, що також служить засобом мовної гри.

Далі розглянемо особливості вияву **асонансу** («фонетична стилістична фігура, звукова організація мовлення шляхом повторення однотипних голосних чи їхніх сполук» [10, с. 42]) у сучасному поетичному мовленні. Саме повтор ідентичного вокального звуку у двох і більше сусідніх словах у наголошених складах значно посилює ритмізацію та музичальність поетичного твору: *Дні́ полохливі́, і невті́шні, / І лако́нічні, то́чні дні́, / І дні́, мов гле́чики з Опі́щині, / Протя́ті шпана́ми во́знів... //* (Іван Драч «Перо»); *Коли опада́ють листкí і птахи́, / Бенте́жні поети́ склада́ють сти́хи... //* (Назар Федорак «Земляне тіло»). Останній приклад ілюструє звуковий повтор однакових відмінкових закінчень у трьох або більше словах. Це явище отримало назву «гомеоптотон» [4, с. 45]. М. О. Горте визначає гомеоптотон як мовну

фігуру, що репрезентує співзвучність закінчень слів, яка досягається шляхом уживання лексем в однаковій відмінковій формі [5, с. 89].

Досить частотним явищем у поетичному мовленні кінця XX – початку XXI століття постає вживання **метафонії** у поєднанні з іншими різновидами повтору: полюблю-погублю а загальна концепція / то свята послідовність / полюблю-погублю-погублю-погублю-погублю-погублю / ша – блю – сам – блю / саможлюстителем станеш вже не себе самопопелу / автопопелу в попілничці то слід біографії авто / три дцять три а вто по вто р авто через дцять / попід і в попелі тому / зі слова Бог залишається тільки ГБ / ця трансформація суть прокляття / філології доїї філо філо... // (Володимир Цибулько «Янголи і вовки»); *Природа заслабла на + 38, / Бо нині неділя, НЕДІЛЯ, НЕ-ДІ... // Лясоць – фаміРЕдо, пружне, як фасоля, / Звисас стручками зі струн жебрака. // Така Твоя воля. Така його доля. // Така, значить, воля. І доля – така.* // (Роман Скиба «Ірині Б.»). Наведені рядки яскраво ілюструють твердження А. П. Загнітка, що на звуковому рівні організації вірша повтор окремих елементів або їхніх сполук увиразнює ліричну емоцію, «виступає текстотворчим засобом, який концентрує навколо себе всі інші компоненти» [7, с. 440].

Традиційно невід’ємним засобом фоностилістики поетичного твору справедливо можна вважати **риму**. Саме повтор наприкінці віршового рядка не тільки наголошеного голосного, але й усіх тих звуків, що стоять у постпозиції, відіграє важливу роль в оформленні ліричного змісту твору. Залежно від ідентичності повторюваних компонентів риму поділяють на точну й неточну: *Гітара в пальцях ловеаса / На звуки вишукані даса* / (Віктор Неборак «Клітка з пантерою»); *Вербі та клени – / Шепіт зелений, / Що заколисус вкрай; / Захід рожевий, / Схід кристалевий, – / Всюди буяє розмай.* // (Тарас Леонідів «Вербі та клени»). Оскільки наголос в українській мові є рухомий і може падати на останній, другий, третій і навіть четвертий склад від кінця, то розрізняють риму: а) односкладову, або чоловічу: *Гайдамацька підойша розкришує скло, / до єврейських районів ступає тепло, / із небес висівастся мерхлий озон / на угіддя фабричних / триперних зон.* // (Сергій Жадан «Donbass Independent»); б) двоскладову, або жіночу: *Сьогодні він убив людину, / Осиротив чийсь родину.* // (Василь Слупчук «Після першого бою»); в) трискладову, або дактилічну: *...Кроків, плям, поцілунків, недопалків, / Цілих двадцяти п’яти років спогадів...* // (Світлана Поваляєва «Я мертва. Я – мертва!..») та ін.

Завершуючи огляд типології фонетичного повтору в ідіостилі поетів кінця XX – початку XXI століття, зауважимо, що використання алітерації, анаграми, асонансу, метафонії, рими постає досить частотним у сучасному поетичному мовленні й підпорядковане розкриттю ідейних та естетичних настанов митців.

З’ясування специфіки репрезентації ітерацій, зокрема простеження функційного потенціалу й стилістичного навантаження фонетичного повтору в сучасному поетичному мовленні може слугувати матеріалом для укладання типології повтору, а також стане в нагоді під час комплексного аналізу ідіостилі окремих митців слова.

Література

1. Балашова С. Е. Виды и функции повторов в творчестве М. А. Шолохова : автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.01 / Балашова С. Е. – М., 2008. – 20 с.

2. Векишин Г. В. Метафония в звуковом повторе (к поэтической морфологии слова) / Г. В. Векишин // Новое литературное обозрение. – 2008. – № 90. – С. 229-250.
3. Выготский Л. С. Психология искусства : монография / Л.С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2008. – 350 с.
4. Гаспаров М. Л. Античная риторика как система / М. Л. Гаспаров // Античная поэтика. – М., 1991. – С. 27-59.
5. Горте М. А. Фигуры речи: терминологический словарь [Электронный ресурс]. – М. : ЭНАС, 2007. – 208 с. Режим доступа: <http://2all.kiev.ua/49755-marina-aleksandrovna-gorte-figury-rechi-terminologicheskiiy-slovar-2007.html>.
6. Домбровский В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / В. Домбровский. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. – 488 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Куликова З. П. Повтор как средство экспрессивности и гармонизации поэтических текстов М. Цветаевой и Р. М. Рильке : автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19. – Ростов-на-Дону, 2007. – 21 с.
9. Маліновський Е. Ф. Повтор у тексті в світлі нових парадигм / Е. Ф. Маліновський // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – № 19. – С. 250-256.
10. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

Volyanska Y. Phonetic repetition in the poetry of the end of the 20th - beginning of the 21st centuries: functional capacity and stylistic load

The paper analyzes the main typological variety of phonetic repetition. In particular, functional capacity and stylistic load of alliteration, anagrams, assonance, metaphones, rhyme in the poetry of the end of the 20th - beginning of the 21st centuries are traced.

Key words: phonetic repetition, alliteration, anagram, assonance, metaphony, rhyme.

Волянекая Ю. Фонетический повтор в поэтической речи конца XX-начала XXI века: функциональный потенциал и стилистическая нагрузка

В статье проанализированы основные типологические разновидности фонетического повтора. В частности прослежен функциональный потенциал и стилистическая нагрузка аллитерации, анаграммы, ассонанса, метафоники, рифмы, в украинской поэтической речи конца XX- начала XXI века.

Ключевые слова: фонетический повтор, аллитерация, анаграмма, ассонанс, метафония, рифма.